

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com.tr

Web: www.uidergisi.com.tr

KİTAP İNCELEMESİ

**Güven Gürkan ÖZTAN, Türkiye’de
Çocukluğun Politik İnşası**

Birgül DEMİRTAŞ*

* Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası

Güven Gürkan ÖZTAN

İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, 271 Sayfa.

Hazırlayan: Birgül DEMİRTAŞ*

Modernleşmenin en önemli sonuçlarından biri olan ulus devlet sistemi, bir yandan önceki siyasal sistemlerin geleneksel güvenlik anlayışlarını değiştirmekle kalmadı, öte yandan, ülke sınırları içinde yaşayan tebaayı, birer vatandaşa dönüştürmeye çalıştı. Bunu yaparken de ulus devletin karar alıcıları, “çocuk”un eşsiz önemini keşfetti. Modern dönemde çocuklar, artık sadece çocuk olmaktan çıkarılarak, geleceğin vatandaşları olacakları bilinciyle buna uygun bir şekilde eğitime ve terbiye edilmeye çalışıldı. Tam da bu dönemde eğitimin de merkezleştirilmesi, siyasi otoritenin elini ciddi bir şekilde güçlendirdi. Ulusal eğitim politikaları ve tüm yurttan uygulanan ortak müfredatlar sayesinde bundan böyle artık istendiği gibi bir vatandaş yetiştirilebilecekti. Nasıl ki ulus devlet sistemi özellikle Fransız Devrimi’nden sonra dalga dalga tüm dünyaya yayılmışsa, benzer eğitim anlayışı ve politikaları da ulus devletin ayak izlerini takip etti.

Güven Gürkan Öztan’ın kitabı, Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde çocukluğun siyasi otorite tarafından nasıl ele alındığını, birincil kaynaklardan yararlanarak kapsamlı bir şekilde analiz eden önemli bir çalışma. Kitap üç bölümden oluşmaktadır: “Batı’da ve Osmanlı Devleti’nde Çocukluğun Kısa Tarihi” başlıklı ilk bölümde, ilk önce Batı dünyasında modern dönemde çocukluğun nasıl inşa edildiği ele alınmakta, ardından Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda değişen çocuk algısı analiz edilmektedir. İkinci bölüm, Cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk dönemlerine odaklanmakta ve bu dönemde hem resmi yayınlarda hem de çocuk edebiyatında çocuklara hangi özelliklerin atfedildiğini incelemektedir. Son bölümde ise, “milli pedagoji” ve eğitim konusuna odaklanılarak, bu kanallardan çocuklara hangi mesajların verildiği mercek altına alınmaktadır.

Kitabın en başında yer verilen tarihsel bölümde de gösterildiği üzere çocukluğun siyasi otorite tarafından keşfi, Batı odaklıdır. Batı dünyası, coğrafi keşiflerin ardından, çocukluğu da keşfetti. Başka bir deyişle, çocuk olmanın sadece biyolojik bir evre olmadığını, aynı zamanda tüm çocukların geleceğin vatandaşları olarak şimdiden kamuya ait olduklarını iddia etti. Yazarın ifadesiyle “Çocukluk, salt biyolojik bir kategori değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir tahayyüldür; tarihsel serüveni boyunca ekonomik, sosyo-kültürel ve farklı düzlemde farklı şekillerde algılanmış ve kavramsallaştırılmıştır.” (s.3). Bu konudaki öncülüğü Devrim Fransa’sı yaptı. Ülke coğrafyası vatan olarak kurgulanmaya başlandı, halk vatandaş statüsüne getirildi ve bu bağlamda da çocuklar cumhuriyetin temel

* Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
E-posta: birgul_demirtas@hotmail.com

değerlerine bağlı yurttaşlar olarak tahayyül edildi. Burada, önemli noktalardan bir tanesi, kitapta da vurgulandığı üzere çocuğun bundan böyle sadece ailesine değil, aynı zamanda millete ve devlete ait bir varlık olarak yeniden kurgulanmasıdır.

Özellikle iki dünya savaşı arası dönemde otoriter rejimlerin oluşturulduğu ulus devletler de bu durum daha da ileriye taşındı ve çocukların siyasi iradeye mutlak bir şekilde itaat etmesi garantiye alınmaya çalışıldı. Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği gibi diktatoryal rejimlerin hüküm sürdüğü ülkelerin eğitim müfredatları incelendiğinde bu duruma pek çok örnek bulunabilir. Örneğin Nazi Almanyası'nda biyoloji dersleri bu dönemde ari ırk mesajı merkezinde yeniden şekillendirildi.

Osmanlı'ya gelindiğinde ise Tanzimat'a kadar Bab-ı Ali çocuklara yönelik özel bir siyasi söylem ve politika geliştirmede. Ne var ki Batılılaşma sürecinin siyasete yansımalarıyla birlikte artık çocukluk da Batı'daki gibi sadece biyolojik bir boyut olmanın ötesine geçti ve siyasi bir nitelik kazandı. Bir yandan Batılı literatürdeki çocuklarla ilgili eserler Osmanlıca'ya tercüme edilirken, öte yandan, Osmanlı tarihinde ilk kez çocuklara yönelik bir dergi yayın hayatına başladı. 1869'da yayın hayatına başlayan *MümeYYiz* dergisi, her ne kadar sadece 49 sayı çıkabilmiş ve 1870 yılında son sayısı yayınlanmış olsa da, yine de bir ilk teşkil etmesi ve kendisinden sonraki yayınlara ilham vermesi nedeniyle önemlidir. Dünyada çocuklara yönelik çıkan ilk derginin İngiltere'de 1788'de yayın hayatına başlayan *Juvenile Magazine* olduğu dikkate alındığında, 81 yıl sonra bir çocuk dergisinin Osmanlı'da yayın hayatına başlaması, dönemin koşulları bağlamında büyük bir gecikme olarak algılanamaz. Bu arada, Tanzimat'la birlikte çocukların eğitimi meselesi de özel bir önem kazanmış ve Sultan Abdülmecid 1845'te sibyan mektepleriyle ilgili bir Hatt-ı Hümayun yayınlamıştır.

Bir yandan ülkede çok yönlü reform süreci devam ederken, diğer yandan savaşların yaşanıyor olması da Bab-ı Ali'nin çocuk tahayyülü üzerinde etkili oldu. Özellikle Osmanlı-Rusya arasında 1877-1878 yılları arasında yaşanan ve 93 Harbi olarak da bilinen savaşın ardından çocuk eserlerinde dini unsurların daha fazla ağırlık kazanması göze çarpmaktadır. Bu dönemin bazı yayınlarında Padişah'a bağlılık övülerek, bunun aynı zamanda Tanrı'ya sadakat anlamına geldiği ifade edildi ve otorite insanüstü bir bağlamda ele alındı. Dünyevi ve ilahi arasındaki ayrımın adeta ortadan kaldırılması, otoriteyi sorgulamayan ve itaatkâr olmayı her şeyin üstünde tutan tebaanın oluşturulması sürecinde önemliydi.

Osmanlı'nın çocuk algılamasında Tanzimat'ın ardından bir başka dönüm noktası İkinci Meşrutiyet'in ilanıdır. Yazara göre İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte din referansı azalmış, çocuklar "kamusal bir özne" haline dönüştürülmüştür. Bir başka deyişle, Batı dünyasının Fransız Devrimi'yle başlattığı geleceğin itaatkâr vatandaşı olarak çocuk algısı, Osmanlı'da esasen İkinci Meşrutiyet'le birlikte gündeme geldi. Çocukların hazırlandığı önemli kamusal görevlerden bir tanesi de askerlik olarak kurgulandı ve bu dönemin çocuk yayınlarında askerlik hizmeti "şerefli ve mukaddes bir hizmet" ve "emsalsiz bir görev" olarak tanımlandı (s.46). Böylece dönemin çocukları gelecek yıllarda İmparatorluğu bekleyen savaşlara da hazır hale getirilmeye çalışıldı. Ek olarak vurgulanması gereken bir başka olgu da İkinci Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 10 Temmuz'un 1909'dan itibaren resmi bayram olarak kutlanmasıdır. Bu sayede, yeni rejim, bayram etkinlikleri sayesinde çocukların zi-

hinsel dünyasında da yer etmeye çalıştı.

İkinci Meşrutiyet’in ilanının ardından arka arkaya yaşanan savaşlar da çocuk eserlerinin daha fazla askerliğe vurgu yapılan bir tarza bürünmesine yol açtı. Trablusgarp ve Balkan Savaşları, “milliyetperver çocuğun doğuşu”na (s.49) tanıklık etti ve bu dönemin edebiyat eserlerinde savaşa katılan gençler övgüyle anıldı. Örneğin Ali Ulvi Elöve’nin “Cenge Giderken” başlıklı şiirinde cepheye giden bir genç tasvir edilmekte ve anne babası kendisinden şehit düşen dayısının öcünü almak istemektedir. Bu dönemde Çocuk Dünyası dergisindeki bazı yazıların başlıkları güç ve milliyetçilik unsurlarının çocuk yayınlarına etkisini göstermesi açısından önemlidir: “Turanlının Vasiyeti”, “Sancağı Sev Yavrum” ve “Dünyanın En Kuvvetlisi”.

Osmanlı’nın kendi güvenliğini sağlamada giderek daha çok zorlandığı bu dönemde İttihat ve Terakki iktidarı gürbüz çocuklar yetiştirmek ve askeri başarılar kazanmak arasında bir bağlantı kurarak, beden eğitime de özel bir önem atfetmeye başladı. Bu bağlamda, Terbiye-i Bedeniye dersleri, çeşitli eğitim kurumlarının programına dâhil edildi. Milliyetçi söylem beden eğitiminin yanı sıra diğer pek çok alanda da kendini gösterdi.

Milliyetçi söylemin ön plana çıkmasında başat rolü Balkan Savaşları oynadı. Bu savaşla birlikte çocuk yayınlarındaki daha milliyetçi ve güvenlikçi bir dil kullanılmaya başlandı. Erkek çocuklar “minik askerler”, kız çocuklar da “müstakbel eşler/anneler” olarak anılarak (s.56), gelecekteki ideal görevlerine hazırlanmaya başlandı.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, çocukların eğitiminde benzer temaların farklı şekillerde işlendiği göze çarpmaktadır. Karar alıcılar bu dönemde yeni kurulan devletin istikrarlı bir şekilde gelişebilmesi için çocukların eğitimine özel bir önem vermiştir. Çocuk edebiyatı da yapılan inkılapların dışarıdan övgü aldığını vurgulayarak, içeride sadakat unsurunu sağlamayı garanti etmek istedi. Örneğin, İstanbul’da bulunan Kanaat Kütüphanesi’nin yayınladığı İskenderiye’den Bombay’a, Kanaat Kütüphanesinin Çocuklara Mahsus Seyahat Hikâyeleri adlı eserde gemiyle seyahat eden Türk gencine kaptan, Türkleri çok sevdiğini ve ülkede gerçekleştirilen reform hareketlerinin kendisini etkilediğini belirtir. Burada, dış meşruiyetin, iç meşruiyet amacını gerçekleştirmede nasıl araçsallaştırılabileceği çocuk edebiyatı örneğinde görülmektedir. Dönemin çocuk gezi edebiyatında Batı ülkelerinin olumlu bir şekilde zikredilmesi, Asya ve Afrika ülkelerinin ise “pis”, “düzensiz”, “cahil” olarak gösterilmesi yeni Cumhuriyet’in stratejik eğilimini göstermesi açısından önemlidir.

Yazara göre, “Yeni rejimin yazarları, sanki Batılı kalem sahiplerinin “Küçük Asya”yı içine katarak yaptığını kendi doğusuna oryantalist bir üslupla yeniden üretmiştir.” (s.74). Yazarın bu söylediği ifade doğrudur, ancak o dönemin koşulları içinde “öteki” yaratmayan bir ulus-devlet modeli bulmak zordur. Dolayısıyla bu noktada, “yapan”dan ziyade “yapı”nın bu söylemin ve politikanın oluşmasındaki rolü de ele alınmalıdır.

Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki çocukluk tahayyülünün Osmanlı’nın son dönemiyle arasındaki en büyük benzerliklerden bir tanesi askerliğe övgüdür ve bu bağlamda çocukların asker olmaya özendirilmesidir. Bir yandan, Türklerin tarihsel olarak “askeri” özellikleri vurgulanırken, bir yandan da çocuk edebiyatındaki erkek karakterler, askerliğe adım atmak için adeta gün saymaktadır. Bunun yanında, kız çocukları da askeri söyleme

katılmış ve gerek Çanakkale, gerekse Kurtuluş Savaşı'ndan örnekler verilerek, gerektiğinde onların da cephede savaşması gerekliliği işlenmiştir. Üstelik tüm bunlar yapılırken Türklerin tarihten gelen askeri nitelikleri, Orta Asya'ya kadar geri götürülmüştür. Eğitimde de askeri vurgu 1930'ların ortasından itibaren daha da arttı. 1926'da askerlikle ilgili dersler öğretmen okulları ve liselerin son iki sınıfında müfredat programındayken, 1935'te ortaokul ve liselerin tüm sınıfları için zorunlu hale getirildi. Savaş yıllarının da etkisiyle çocuk dergilerinde askerlikle ilgili yazılar yer almaya başladı. Örneğin Çocuk dergisinin 23 Ağustos 1941'de yayınlanan sayısında “Çocuğun Harp Notları” başlıklı bir yazı yer aldı.

Bu arada, 1930'larda dünyada artan aşırı sağ akımların da etkisiyle edebiyatta daha fazla kendini hissettiren yabancı düşmanlığı çocukları da etkilemeye çalıştı. Türklük kimliği övülürken, diğer kimlikler ötekileştirildi. Bu duruma örnek olarak Z. Akkök'ün eserinde geçen şu ifadeler verilebilir: “Türk olmayan çocukların sözüne kimse inanmaz. Tabiat, yaradılış, Türkün büyüğünü ve küçüğünü bütün milletlerin üzerine fazıl ve faik yaratmıştır. Nasıl ki insanlar hayvanlar üzerinde hâkim ise Türk çocukları, Türk olmayan çocukların üzerine ahlâken hâkimdir.”¹

Bu dönemin çocuk yazınındaki önemli unsurlardan biri de bilime ve çalışkanlığa yapılan vurgudur. Dikkat çeken nokta, cahilliğin adeta güvenlikleştirilmesi ve askeri bir söylemle mücadele edilmesi gereken bir tehdit unsuru olarak inşa edilmesidir. Çocukların kalemleri silah gibi benimsemesi ve cehaletle kurşun atmaları vurgulanan unsurlardan biri olmuştur. E. Sezai Sünbüllük'ün ilkokul öğrencileri için yazdığı eserinde çocuk kahramanın “cahil”e şu şekilde seslenmesi dikkate değerdir: “Kalemimdir silâhım/Cehalettir düşmanım/Her gün gelir giderim/Mektep gibi vatanım/Kalelerim kitabım/Okumak da kuvvetim/Cehaletle kurşun atarım/Olsun ister yüreğim.”²

Öte yandan, Cumhuriyet her ne kadar kadının toplumdaki konumunu radikal bir şekilde değiştirmek için kapsamlı reformlar yapmış olsa da bir yandan da kadının geleneksel rolleri bu dönemde yeniden üretilmiştir. Kadınların esas vazifesinin annelik olduğu şeklindeki 2015 Türkiye'si'nden aşına olduğumuz söylem Cumhuriyet'in ilk yıllarında da gündemdeydi. Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu'nun öncülü), Maarif Vekaleti'nin yardımıyla kız mekteplerine “çocuk bakımı” dersinin konulmasını sağlamıştır. *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kısa Bir Tarihçesi* başlıklı yapıtta yer alan aşağıdaki ifade ataerkil bakış açısının iyi bir örneğidir: “Esas vazifeleri her türlü evsaf ile mücehhez anne olmak olan kızlarımızın bu dersten mükemmel suretle imtihan verdikten sonra diğer imtihanlara girmek hakkını kazanmaları usulünün tatbikini gönül ne kadar arzu eder.”³

Burada, aslında Cumhuriyet kadını için tahayyül edilen rollerin çelişkili olduğu da aşikârdır. Bir yandan esas görevi annelik olan kadın, öte yandan gerekirse her an cepheye gitmeye hazır olması gereken yine aynı kadın... Bir başka vurgulanması gereken unsur da

1 Zeynettin Akkök, *Cumhuriyet Türkiye'sine Terbiyevi Heyecanlarım*, İstanbul, Bozkurt Matbaası, 1935, s.28'den aktaran Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, s.106.

2 E. Sezai Sünbüllük, *Çocuk Eğlencesi*, İstanbul, Bozkurt Basımevi, 1940, s.10'dan aktaran Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, s.111, dipnot 161.

3 *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kısa Bir Tarihçesi: 1921-1939*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1940, s.6'dan aktaran Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, s.133.

aradan geçen yaklaşık 60 yıllık dönemde dünya bu kadar büyük bir değişimden geçerken Türkiye’deki kadın söyleminin aynı kalabilmesidir.

Bir başka geleneksel rollerin devamını savunan örnek de çocuk sahibi olmakla ilgilidir. Ki bu söylemin de günümüzün popüler siyasi “en az üç çocuk” söylemiyle paralellığı aşikârdır. Dönemin bir edebi eserinde Ahmet adlı erin cephede onbaşı ile konuşurken evlenmek istemediğini söylemesi üzerine onbaşının verdiği nasihat tanındıktır: Onbaşı, Ahmet’e evliliği överek ülkenin çok çocuğa ihtiyaç duyduğunun altını çizer. Bu söylem dönemin çocuk şiirlerine ve dualarına da şu örnekte görüldüğü üzere yansımıştır: “Analara kuvvet ver/Babalara çok mal ver/Her bir Türkün evine/Binbir tane çocuk ver.”⁴

Kitap, Osmanlı’nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde ve de İkinci Dünya Savaşı yıllarında siyasi otorite tarafından çocukluğun nasıl inşa edildiğini kapsamlı bir şekilde analiz ediyor. Hem resmi yayınlardan hem de edebiyat eserlerinden faydalanması eserin kaynakçasını zenginleştirmiş. Yalnız buradaki önemli unsurlardan biri gerek 19. yüzyıl olsun gerekse 20. yüzyılın ilk yarısı olsun Türkiye’nin etrafındaki komşu coğrafyaların hepsinin benzer süreçleri yaşadığını ve benzer çocukluk tahayyülleri geliştiğini yadsıyamayız. Bu bağlamda, kitabın daha çok “aktör”e vurgu yaptığı, ama bunu yaparken “yapı”nın etkisini ihmal ettiğini belirtmek mümkündür. Bir de buna ek olarak, yazarın hangi kuramsal çerçeve içinde bu söylemleri ve politikaları değerlendirdiği okurda merak uyandırmaktadır. Siyaset biliminin kuramlarının bu çerçevede analize daha fazla eklenmesi faydalı olabilirdi. Her hâlükârda söz konusu kapsamlı eserin konuyla ilgili güncel ve karşılaştırmalı çalışmalara ışık tutacağı ve ilham vereceği düşünülmektedir.

4 Sünbüllük, Çocuk Eğlencesi, s.12’den aktaran Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, s.150.